

PAŠARENJE NA VELEBITU

GRAZING ON VELEBIT

Marko VUKELIĆ*

SAŽETAK: Iskorištavanje sporednih šumskih proizvoda u Lici i Velebitu, kao što je paša i brst, u povijesti ima dugu tradiciju i može se podijeliti na:

- a) razdoblje do Drugog svjetskog rata,*
- b) razdoblje poslije Drugog svjetskog rata.*

Prvo razdoblje odnosi se na Vojnu krajinu i Kraljevinu SHS, kada žitelji Like nisu plaćali sporedne šumske proizvode zbog servitutnih prava u Austro-ugarskoj Monarhiji, a koja su naslijedili 1918. u Kraljevini SHS.

U razdoblju poslije Drugog svjetskog rata žitelji na prostoru bivše Vojne krajine gube ta prava i mogu ih koristiti samo uz naknadu po propisima ZOŠ-a i odredbama šumskogospodarskih osnova.

Svrha ovog članka je da ukaže na povijest pašarenja na Velebitu i u sjevernoj Dalmaciji, s posebnim osvrtom na problem koza i kozarenja, koje je u povijesti doživjelo nekoliko zabrana zbog devastacije šuma, a u nekim našim krajevima održalo se i danas.

Na pisanje ovog članka ponukala me je izjava jednog stočara – kozara iz Obrovca koji je na HTV-u u emisiji "Svakodnevica" prilikom rasprave o cjeniku pašarenja izjavio da je koza "kanader", da je korisna jer djeluje preventivno u suzbijanju šumskih požara. Nakon nekoliko minuta javio se telefonom u emisiju kao slušatelj moj stari prijatelj i kolega Tompak i oštros uvratio, rekvši da je taj kozar izrekao totalnu neistinu, u čemu sam ga i sam u mislima podržao. Koza nije nikakav 'kanader', već demon za šumarstvo i okoliš.

Neprocjenjive su štete koje su koze učinile na prostorima od Istre, Primorja, Velebita i sjeverne Dalmacije.

Ključne riječi: Pašarenje, brst, naknada, kanader i demon

UVOD – Introduction

Stočari Like, dijelom Gacke, sjeverne Dalmacije i Primorja, stoljećima su pašarili na Velebitu. Stoke je bilo mnogo i to: ovaca, goveda i koza. Ličani su bili prisiljeni na stočarska kretanja radi paše i brsta pošto stoku nisu mogli prehraniti sa svojih polja. Na Velebitu su kretali ljeti, a zimi u Primorje i sjevernu Dalmaciju.

Primorski i sjevernodalmatinski stočari kretali su sa svojom stokom na ispasište samo ljeti i to na Velebit i ličko sredogorje. Zbog velikog broja stoke došlo je do devastacije šuma na Velebitu i ličkom sredogorju. To su među prvima zaključili austro-ugarski šumari krajiških

pukovnija Karlovačkog generalata. Da bi se u šumama uvelo više reda i prestalo s devastacijom šuma, Karlovački generalat 1765. g. donosi propis "Međutimni šumski red" kojim se između ostalog regulira paša i brst. Stoka se mogla napasati samo na određenim pašnjacima i šumama, a kozama je bilo zabranjeno pašarenje i brst u šumi i u blizini šuma. To je bilo prvi put u povijesti šumarstva da je jedan takav propis donesen. Tom propisu najviše je doprinijeo weldmeister Franzoni. Otada pa sve do razvojačenja Vojne krajine 1971. g. koze su bile skoro nestale. Polovicom 18. st., prema povjesničaru Vaničeku, u Vojnoj krajini je bilo mnogo stoke, ne gledajući na kvalitet grla, a svaka graničarska

* Marko Vukelić, dipl. ing. šum., 53300 Otočac, Branimirova 6

kuća imala je i do 300 koza. Zbog velikog broja stoke, šume su kroz idućih stotinjak godina devastirane. Tako taksator D. Ilijić 1889. g. piše "Memorandum" kraljevskom županu u kom izvještava o velikim i ogromnim štetama što ih čine graničari sa svojom brojnom stokom i zaključuje: "Dokle god naš graničar svoje blago bude napasao u šumi, a ne ne jaslama svojim, dotle se naše šume zeleniti neće".

Druga zabrana držanja koza na otvorenom prostoru te paša i brst u državnim šumama uslijedila je 1877. g., kada je u Vojnoj krajini uvedena civilna uprava, a treća je donesena 1954. g.

Niti jedna zabrana držanja koza i brsta u šumama nije se striktno provodila, pogotovo ne južnije od Gospića te u Primorju i sjevernoj Dalmaciji.

POVIJEST KRETANJA STOČARA U LICI The history of cattle breeding in Lika

Gospodarska orijentacija Like (manje Gacke i Krkavice) stoljećima je bila vezana uz transhumantno stočarstvo. Planine koje okružuju ovaj prostor sa svih strana pogodovale su takvoj orijentaciji. Najviše su tome pogodovali klimatski fenološki uvjeti u nastupanju pašnjačke vegetacije tijekom pojedinih godišnjih doba. Ličani, da bi osigurali svojoj stoci – posebno ovcama

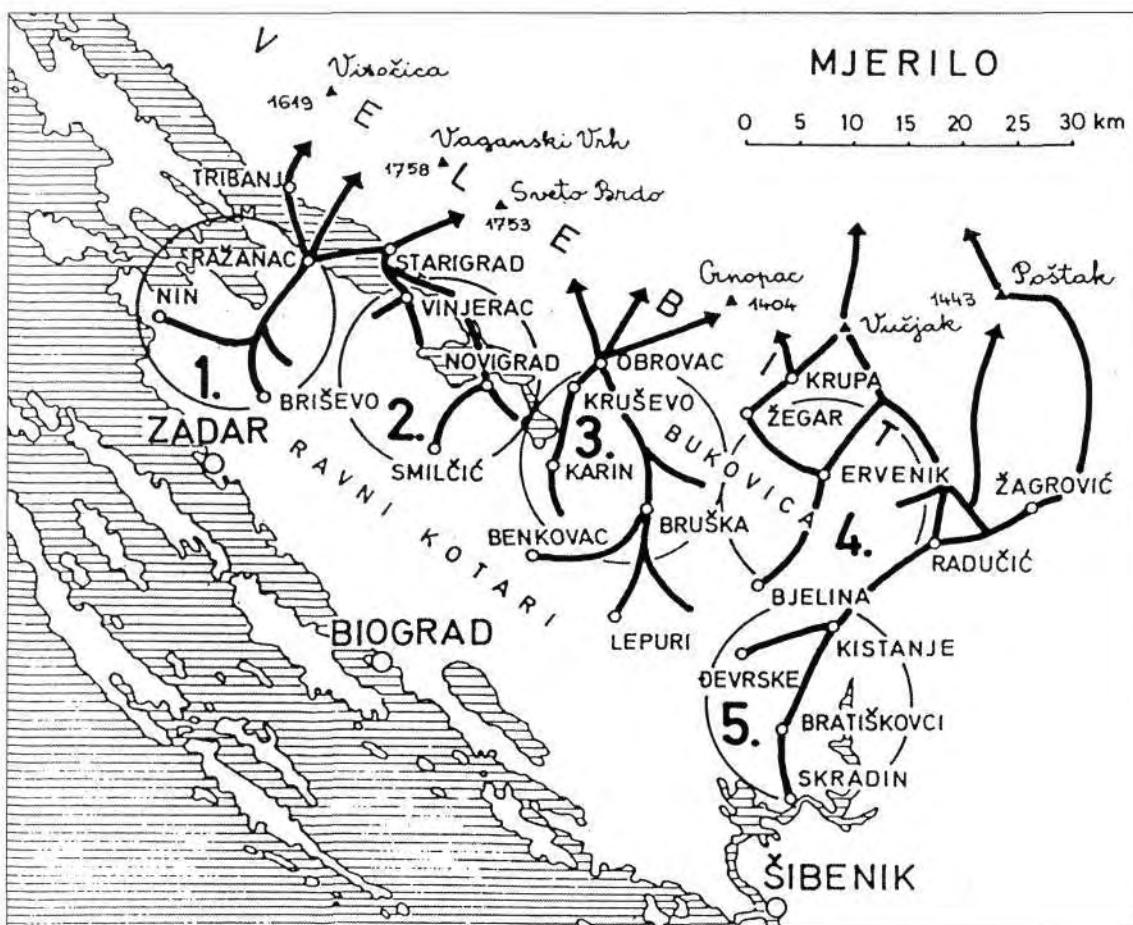
uzaludno je protiv koza agitirao jezikoslovac i ljuditelj Velebita prof. Šulek u Otočcu i Gospicu, koji je javno izjavio: "Koza je dobročinitelj koji dva puta više uzima nego daje".

Svi naši krajevi uz more su devastirani i erodirali su zahvaljujući kozi, a tek nakon migracije stanovništva s tih prostora koza je bilo sve manje, pa su se devastirane površine počele prirodno obnavljati autohtonom vegetacijom.

Danas je zabrinjavajuće brojno stanje koza u nekim mjestima Primorja i sjeverne Dalmacije (Bukovica), gdje šumarstvo ima problema s kozarima koji uzgajaju koze, iz razloga što koza nije izbirljiva u ishrani, jede sve od trnine, gloga, šipka do ostalog raslinja i šumskog bilja, na terenima gdje druga stoka ne može prći.

MJERILO

0 5 10 15 20 25 30 km

Karta nekadašnjih kretanja stočara iz sjeverne Dalmacije na područje Like

se stočari iz Like zbog velikog snijega kretali sa svojim stadima na ispašu u Primorje i sjevernu Dalmaciju. Dalmatinski stočari su svoju stoku izgonili ljeti na pašnjake Velebita, u ličko sredogorje i Poštak.

Tako su se stočarska kretanja odvijala u reciprocitetu interesa obiju strana i to sve do Drugog svjetskog rata. Poslije Drugog svjetskog rata došlo je do velike migracije stanovništva za boljim životom i stočni fond je znatno smanjen, pa nije bilo potrebe za stočarskim kretanjima i ona su gotovo prestala.

Stočarska kretanja u Lici i na području Velebita započela su još u davnoj prošlosti, kada su na tim prostorima obitavali praslavenski narodi. O kretanjima stočara i stoke iz tog vremena svjedoče pisani spomenici. U Lomskoj Dulibi na Velebitu postoji i danas tzv. "pisani kamen" koji potječe još iz rimskih vremena, na kome je uklesan natpis na latinskom jeziku, iz kojeg je vidljivo kako su tadašnja ilirska plemena Ortoplini i Parentini sklopili mir i dogovorili se oko korištenja žive vode u Begovači, koja je bila od životnog značenja za opstanak ljudi i stoke na Velebitu.

Razdoblje turske vlasti prekinuo je stočarska kretanja u Lici i taj prekid trajao je sve do protjerivanja Turaka, kada se ponovo vraćaju raniji oblici stočarskih kretanja.

Prvi dokumenti o stočarskim kretanjima u Lici potječu iz arhiva Vojne Krajine iz 18. stoljeća. Ti dokumenti vezani su uglavnom za prijestupe dalmatinskih stočara na ličkom području. Prijestupi stočara rješavali su se u krugu tadašnjih seoskih glavarja. Ako ih glavarji nisu mogli rješiti, tada se spor oko ispaše i kretanja stoke rješavao na sudu tadašnje državne vlasti. U Lici se sudbena vlast nalazila u rukama lokalnih zapovjednika Vojne Krajine, dok se u mletačkoj Dalmaciji središnji sud nalazio po namjesničkoj upravi u Zadru. To su tada bili sudovi dviju različitih država. Često uzroci stočarskih sporova oko ispaše tim sudovima nisu bili jasni, jer nisu znali po kojem pravnom propisu se trebaju voditi. Sudu nije bilo jasno tko je kome počinio štetu, jer su se stočari na sudu pozivali na svoja starinska prava. Mnogi sporovi stočara završavali bi grubim fizičkim obračunavanjima. Tada su glavarji ličkih sela zajedno sa zapovjedništvom Vojne krajine tražili da se sačine ugovori o stočarskim kretanjima, te pravima i obvezama stočara koji bi bili prihvatljivi kako za ličke tako i za dalmatinske stočare.

Takva incijativa urodila je plodom prvi puta u Raduču i Gračacu. Krajiška uprava u Karlovcu i Gospicu nakon pregovora s mletačkim namjesništvom u Zadru je 29. srpnja 1775. godine potpisala "Radučki ugovor", a godinu dana kasnije 24. listopada 1776. godine "Novigradski ugovor". S ova dva ugovora stočarska kretanja unutar ličkog i sjevernogdalmatinskog područja pravno su regulirana.

Radučkim ugovorom dalmatinski stočari dobili su jamstvo da njihova stoka može slobodno pašariti na 35

Pastir s ovcama u Ličkom Sredogorju, Fortica, Otočac

(Foto: M. Vukelić)

ličkih pašnjaka i to na južnom Velebitu, Poštaku i ličkom sredogorju, dok su lički stočari Novigradskim ugovorom stekli pravo na zimsku ispašu u sjevernoj Dalmaciji u području Bukovice i Ravnih kotara.

Predmetni ugovori su tijekom vremena dopunjavani, tako su početkom 19. stoljeća na usavršavanju Radučkog i Novigradskog ugovora radile mješovite terenske komisije. U to vrijeme bilo je pojedinačnih prijestupa i kršenja stočarskih prava. Lički zemljoposjednici najviše su se tužili na dalmatinske stočare što se prilikom prolaza do pašnjaka ne pridžavaju utvrđenih stočarskih puteva i što se prilikom prolaza stoka napaja na vrelima na kojima to nije dopušteno, a često je bilo i pritužba na podizanje nastambi za stočare što nije bilo dozvoljeno. Ovakva problematika uspješnije se počela rješavati po dovršenju ličkog i sjevernodalmatinskog katastra. Nakon toga pristupilo se novom tekstu ugovora s novim kartama i kartiranim pašnjačkim površinama. Tako je 7. prosinca 1887. godine nakon skoro 100 godina sačinjen novi ugovor nazvan "**Gospički ugovor**". Isti je otisnut u obliku knjige i razdijeljen svim ličkim i sjevernodalmatinskim općinama i stočarima.

Gospički ugovor sastojao se od 35 članaka u kojima su date odrednice stočarskih prava i obveza iz područja transhumantnog stočarstva na području Like.

U uvodu Gospičkog ugovora utvrđena su sva osnovna prava ličkih i dalmatinskih stočara na bazi zajedničkog interesa i reciprociteta. Dalmatinsko namjensništvo iz Zadra priznaje pravo ličkim stočarima da mogu preko zime napasati svoja stada na dalmatinskim pašnjacima na desnoj strani Zrmanje i Morlačkog kanala na prostoru od Priveza do Tribnja. Za tu uslugu lička strana jamči dalmatinskim stočarima slobodu pristupa i korištenje pašnjaka na području Like. Na ličke sezonske pašnjake moglo je preko ljeta dolaziti do 60.000 ovaca i to 35.000 na planinske pašnjake južnog Velebita, a ostalih 25.000 ovaca imalo je slobodu pristupa na Poštak i ličko sredogorje. U Gospičkom ugo-

voru bilo je točno precizirano koja dalmatinska sela imaju pravo na ljetni uzdig u Liku. Ta sela nalazila su se u sastavu dalmatinskih općina Knin, Kistanje, Skradin, Benkovac, Obrovac i Nin. U pogledu trajanja ljetne odnosno zimske paše, bio je utvrđen točan vremenski raspored. Paša dalmatinske stoke na ličkom teritoriju otpočinjala je svake godine **1. lipnja**, a morala je okončati do **30. rujna**. Zimska ispaša ličkih stočara na dalmatinskom teritoriju započinjala je **1. listopada** i trajala do **30. travnja** iduće godine. U daljnjem tekstu Gospičkog ugovora bilo je govora o svih 35 pašnjaka Like koji su bili rezervirani za stočare iz Dalmacije.

S dalmatinske strane nije bilo tako precizno zacrtano o pašnjacima koji su bili namijenjeni za ličke stočare. To je vjerojatno i jedan od razloga što je krajem 19. stoljeća počeo jenjavati interes ličkih stočara za pašnjake u sjevernoj Dalmaciji. Zbog toga se u Gospičkom ugovoru govori uglavnom o ograničenju prava kretanja i ispaše dalmatinske stoke u Lici, a puno manje o ograničavanju prava ličke stoke u Dalmaciji. Glavni pristupni putevi dalmatinske stoke u Liku vodili su preko velebitskog prijelaza kod Vučjaka u Gračac, te dalje Glogovo i Čemernicu sve do Mazina. Drugi važniji put vodio je dolinom Zrmanje preko Velike Popine za Poštak, a treći dolinom Butišnice izravno na Poštak. **Jaka ograničenja branila su posvuda dalmatinskoj stoci korištenje ličkih šuma.** Vlasnicima dalmatinskih stada nije bilo došteno da na teritoriju Like podižu svoje sezonske nastambe. Gospički ugovor potpisali su predstavnici zainteresiranih ličkih i dalmatinskih općina i predstavnici tadašnjih vlada u Zagrebu i Zadru.

Stupanjem na snagu Gospičkog ugovora stočari iz Bukovice i Ravnih kotara izgonili su svoju stoku u Liku sve do početka Drugog svjetskog rata. Prema karti koja se nalazi u prilogu ovog članka vidi se da je s južne strane rijeke Zrmanje bilo nekad pet skupina dalmatinskih sela, koja su se preko ljeta kretala sa stokom u Liku radi ispaše.

Najzapadniju, prvu, skupinu činila su sela: Brišev, Visočane, Dračevac, Poljica, Rubač i Ražanac. Stada su se prevozila čamcima preko Velebitska kanala u tri glavna smjera: prvi prema Tribnju, drugi prema Ledeniku, a treći prema Starigradu.

Stada koja su se prevozila prema Tribnju kretala su se dalje preko Počiteljskih vrata na pašnjak Jelovac. Stada iz Ledenika kretala su se preko Ribničkih vrata na pašnjak Oglavinovac, a stada iz Starigrada nastavljala su put kroz Veliku Paklenicu na pašnjak Doce ili Struge.

Druga skupina sjevernodalmatinskih stočara polazila je prema Lici iz šire okolice Novigrada i to sela: Paljuv, Prigrada, Karin i Popović. Stoka iz Slivnice i Posedarja kretala se smjerom preko Vinjerca. Sva stoka prevozila se lađama preko Velebitskog kanala do

Starigrada ili Selina. Dalje su se razilazili po Velebitskim pašnjacima od Javornika do Svetog brda.

Treća skupina stočara iz Dalmacije polazila je iz krvavite Bukovice te sela iz Ravnih kotara: Benkovac, Lisičić, Lepuri, Dobropolje i Brgud. S područja Bukovice najviše je stoke dolazilo iz Kruševa. Bukovička stada kretala su se preko Bruške i Zelengrada do Obrovca gdje je bilo glavno križanje stočarskih puteva. Iz Obrovca jedan dio išao je na Mali Halan, drugi dio na pašnjake Milu i Žulinu, a treći se kretao preko Maškovaca za Crnopac.

Četvrta skupina kretala je južnije od Ervenika i stoka iz Bjeline, Modrinog i Biovičinog sela. U Erveniku su se stočari razilazili u dva pravca. Jedan dio je kretao preko Žegra i Krupu do Golubića i dalje na pašnjake Jabukovac i Vučjak, a drugi je išao preko Doca za Javornik. Većina dalmatinskih stočara koji su se kretali prema Javorniku produžavala bi kretanje u unutrašnjost Like, sve do Gutešinog vrela između Dabašnice i Mazina.

Peta skupina, s ishodištem u okolini Skradina, kretala se preko Kistanja, Rudelje i Radučića, gdje se je dijelila u tri pravca. Prvi pravac vodio je dolinom Zrmanje prema Javorniku, drugi preko Prljeva na Poštak, a treći dolinom Budišnice na Poštak i Gutešino vrelo.

Lički stočari, koji su u 19. stoljeću zimovali u Dalmaciji, kretali su se u dva pravca. Prvi pravac vodio je velebitskim stazama do Primorja, a drugi dolinom Zrmanje.

Na zimsku ispašu u Primorje kretala su se stada iz sela: Čitluk, Počitelj, Medak, Kukljica, Međuvode, Sveti Rok, Štikada, Gračac, Glogovo, Omšica, Bruvno, Mazin i Velika i Mala Popina. To su sela koja su dijelila svoje pašnjake sa stočarima iz Dalmacije. Lička stada zadržavala su se u Primorju do proljeća, kada bi okopno snijeg vraćali su se u Liku. Lički stočari prvi su obustavili stočarska kretanja u Dalmaciju, dok su dalmatinski stočari to učinili mnogo kasnije.

Stočarska kretanja poslije Drugog svjetskog rata potpuno su prestala. Tamo gdje je još prije nekoliko desetljeća trajao dinamičan stočarski život, danas na tim prostorima više nema žive duše.

Taj nagli preokret u gospodarskoj orijentaciji Like i sjeverne Dalmacije poslije Drugog svjetskog rata posljedica je velike migracije stanovništva u potrazi za boljim životom. Nastupile su velike društvene promjene popraćene razvojem industrije, školstva, turizma, kulture, što je sve izmijenilo način života na ovim prostorima.

Ličkih i dalmatinskih polunomadskih stočara više nema, ostala je samo priča iz prošlosti, kao nepobitna istina naglog progresa koje je donijelo vrijeme življenja.

NAKNADA ZA PAŠARINU I ZOŠ-a

Naknade za pašarinu, kao i druge sporedne šumske proizvode, u Vojnoj krajini nije se plaćala, jer su krajišnici imali prava servituta (služnosti). Ta ista prava su naslijedili u Kraljevni SHS.

Poslije Drugog svjetskog rata ukida se pravo servituta i žitelji Vojne krajine morali su plaćati pašarinu i druge sporedne šumske proizvode. Zakonom o šumama i odredbama šumskogospodarskih osnova regulirano je pravo pašarenja i iskorištavanje drugih sporednih šumskih proizvoda prema važećim cjenicima.

Pašarenje u prebornim šumama Like i Velebita nije bilo dozvoljeno, te se moglo pašariti samo na šumskim pašnjacima i površinama izvan šume. Broj stoke je stalno opadao, pa je i potreba za pašom znatno smanjena. Danas se još može naići na manja stada ovaca na ispaši, dok krupne stoke i nema, jer se hrani na jaslama.

U sjevernoj Dalmaciji može se naići na manja stada ovaca na poljoprivrednim površinama, a rijetko na šumskim pašnjacima, dok se kozarstvo zadržalo u većoj mjeri. U sjevernoj Dalmaciji i Primorju koze su česta pojava u većim stadima. Podneblje lјutog krša pogodnije je kozarstvu, jer ona se nahrani tamo gdje druga stoka ne može ni prići, a u izboru hrane nije zahtjevna.

U povijesti se nisu sve zabrane držanja koza i ishrane u šumama u potpunosti ostvarile, u sjevernoj Dalmaciji ih neki smatraju "kanaderima", neki političari to podržavaju, a šumari šute.

Prema članku 44. st. 2. Zakona o šumama (NN 52/1990) zabranjeno je iskorištavanje sporednih šumskih proizvoda kao i paše, brsta i dr., ako to nije predviđeno šumskogospodarskom osnovom područja, osnovom gospodarenja gospodarskom jedinicom, odnosno programom za gospodarenje šumama.

Izuzetno od odredaba članka 44. st. 2 ovog zakona dozvoljeno je iskorištavanje pod uvjetom da nije u suprotnosti sa šumskogospodarskom osnovom područja, osnovom za gospodarenje gospodarskom jedinicom ili programom za gospodarenje šumama.

Poduzeće za šume, odnosno pravna osoba koja gospodari šumom, može općim aktom predvidjeti za svoje potrebe, kao i za potrebe građana, ali uz naknadu iskorištavanje svih sporednih šumskih proizvoda, a pašu, brst i žirenje u šumama i šumskom zemljишtu, osim u šumama raznодobnih sjemenjača i plantaža, te u šumama jednodobnih sjemenjača i panjača za vrijeme trajanja

nja obnove i rasta mladika i kultura u prvom dobnom razdoblju, ali uz obvezno čuvanje stoke.

Poduzeće za šume, odnosno pravne osobe koje gospodare šumama, utvrđuju općim aktom vrstu sporednih šumskih proizvoda, te uvjete pod kojima ih građani mogu skupljati, kao i način korištenja.

Općim aktom iz navedenog članka u skladu s programom za gospodarenje šumama Poduzeće za šume, odnosno pravna osoba, izuzetno može predviđjeti određene površine degradiranih šuma i šikara na kojima se može dozvoliti "brst" pod uvjetima da takve površine čine cijeloviti kompleks veći od 100 ha, uz obvezno čuvanje stoke. Brst se ne može dozvoliti na površinama degradiranih šuma i šikara za vrijeme njihove obnove, ako su u tim šumama zastupljene vrste drveća koje omogućuju njihov razvoj, a vrednije šume, kao i u šume u kojima se provode ili pripremaju uzgojne mjere melioracije ili konverzije, sve do vremena uzrasta glavnih vrsta drveća do 6 metara visine, ili ako su to šume kojima se zaštićuju objekti ili površine ugrožene od erozije.

Za šume s pravom vlasništva akt iz st. 1. navedenog članka donosi općinska skupština, odnosno organi koje ona odredi.

Prema članku 84. istog zakona predviđene su oštretne kazne za one koji dozvole, kao i za počinitelje protupravnih radnji iskorištavanja sporednih šumskih proizvoda.

U ZOŠ-u su točno precizirana i regulirana pitanja paše i brsta, pa se pitamo da li se te odredbe provode na terenu i da li je šumarski inspektor obavio nadzor i poduzeo mjere protiv svih prekršitelja. Pretpostavlja se da Poduzeće za šume nije podnijelo prekršajnu prijavu protiv kozara koji nisu platili pašu i brst u državnim šumama, i da šumarska inspekcija nije poduzela mjere u skladu sa ZOŠ-em. **Ovakva situacija nije začudujuća, jer u nekim našim županijama šumarski inspektor nemaju diplomu inženjera Šumarskog fakulteta biološkog smjera, pa im kozari drže lekcije kako su koze korisne u protupožarnoj zaštiti u Dalmaciji.**

Nitko ne brani kozarima da uzgajaju koze u svojim ogradištenim prostorima, ali paša i brst koza izvan istih može se dozvoliti samo u skladu sa ZOŠ-a i drugim pratećim propisima, i to prema cjeniku Poduzeća za šume.

ZAKLJUČAK

Iskorištavanje sporednih šumskih proizvoda kao što su paša i brst imaju u Lici i sjevernoj Dalmaciji dugu tradiciju. Stoljećima je na tim prostorima bilo mnogo stoke, goveda, ovaca i koza, a to je jedan od glavnih razloga devastacije šuma.

Prve rezultate na sprječavanju devastiranja šuma u Lici bilježimo u doba vladavine Austro-ugarske Monarhije, kada je barun von Beck, zapovjednik Karlovačkog generalata naredio "weldmeisteru" Franzoniju 1765. godine, da sačini propis kojim bi se u državnim

šumama uvelo više reda. Franzoni je iste godine sačinio i predložio propis koji se nazivao "Međutimni šumski red". To je bio jedan od prvih propisa u šumarstvu na području tadašnje Hrvatske i Vojne krajine, s kojim se između ostalog reguliralo pašarenje i brst u državnim šumama. Rezultati nisu izostali, izdvojene su površine za pašarenje, a kozama se zabranjuje paša i brst u šumama i u blizini šuma, što je značilo zabranu držanja koza. Prema historičaru Vaničeku polovicom 18. st. u Vojnoj krajini svako je domaćinstvo imalo i do 300 koza, a nakon osnivanja imovnih općina, prema statistici Šandora Perca, u Otočkoj imovnoj općini 1894. godine bilo je samo 8 koza. U Gospičkoj imovnoj općini, koja nije bila konstituirana, broj koza bio je znatno veći. To je bio jedan od razloga da se 1877. godine izda nova uredba o zabrani držanja koza, a treća uredba o zabrani držanja koza na otvorenom prostoru donesena je 1954. godine.

Zabранa koza i ispaše u šumama na Velebitu najmanje su se poštivalle na području južnije od Gospića, te u Primorju i sjevernoj Dalmaciji gdje ih i danas ima u većem broju. Rezultati nakon donošenja propisa o šumskom redu i o zbrani kozarstva znatno su doprinjeli smanjenju devastacije šuma. Propisi o stočarskim kretanjima, kao što su Radučki, Novigradski i Gospički ugovor, koji su pravno regulirali pašarenje na Velebitu i sjevernoj Dalmaciji, kozu uopće ne spominju zato što je kozi bilo zabranjeno kretanje na ispašu i brst. Razlo-

zi zbog kojih koza nije uništena leži u tome što je stanovništvo područja Istre, Hrvatskog Primorja i sjeverne Dalmacije bilo životno vezano za kozu, koja je jedina mogla opstati u tim surovim predjelima ljutog krša, gdje druga stoka nije mogla preživjeti. Koza i kozarstvo u genima su tog stanovništva, jer ih je odhranila i prehranila. Koliko je koza nekada značila, danas se može vidjeti na znaku jedne naše stranke i grbu Istarske županije, kojoj je koza zaštitni znak.

Migracijom stanovništva u potrazi za boljim životom, te razvojem turizma, industrije i drugih grana priredivanja, razdoblje poslije Drugog svjetskog rata donijelo je preokret i novi način življjenja, broj stoke i koza smanjivao se, što je doprinjelo dalnjem smanjenju devastacije šuma, a na tim prostorima došlo je do prirodne obnove autohtone vegetacije.

Danas je pašarenje i brst sveden na lokalne pašnjake, te se mora obavljati u skladu s postojećim popisima ZOŠ-a, uz punu primjenu važećih cjenika.

Na kraju, najveće rezultate na uzgoju šuma i sprječavanju devastacije šuma postići ćemo ako se budemo pridržavali postojećih propisa ZOŠ-a i drugih akata o iskorištavanju sporednih šumskih proizvoda. Još jednom valja ponoviti: koza nije 'kanader' i ona neće riješiti problem šumskih požara, već čovjek, šumar, ako poduzme sve preventivne i represivne mjere za zaštitu šuma od požara.

LITERATURA

1. Ardalić, V.: Bukovica – Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, knj. 4, 5. i 7, Zagreb 1899-1902.
2. Gušić, B. 1973: Naseljenje Like do Turaka, Lika u prošlosti i sadašnjosti. Materijali s naučnog skupa održanog na Plitvicama.
3. Marković, M. 1971: Stočarska kretanja na Dinarskim planinama, Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, knj. 45, Zagreb.
4. Marković, M. 1979: Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 48, Zagreb.
5. Pavčić, S. 1963: Seobe i naselja u Lici, Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, knj. 41, Zagreb.
6. Simonović, R. 1936: Stočari u Lici na Velebitu, Lički kalendar za 1937. godinu, Zagreb.
7. Ugovor Sklopljen na temelju previšnjih odlukah od 13. srpnja 1878. i 23. svibnja 1886., Gospic 1886.
8. Marković, M. 1979: Udio Like u znanosti i privredi, Zbornik radova sa znanstvenog simpozija. Iz prošlosti kretanja stočara na području Like, Gospic.

SUMMARY: *The exploitation of secondary forest products in Lika and Velebit, such as grazing and browsing, has a very long tradition and can be divided into:*

- a) the period up to the Second World War;
- b) the period after the Second World War.

The first period relates to the Military Border and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, when the inhabitants of Lika did not pay for secondary forest products owing to servitude rights in the Austro-Hungarian Monarchy, which were transferred to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918.

In the period after the Second World War, the inhabitants of the former Military Border lost those rights and could only use them for a fee according to the regulations in the Forestry Act and in forest management plans.

The article deals with the history of grazing on Velebit and in northern Dalmatia with a special reference to the issue of goats and goat rearing. Rearing goats was banned several times in the past on the ground of its devastating effects on forests, but it has been preserved in some parts of Croatia till present times.

The idea for this article came from a TV programme "Svakodnevica" (Events of the Day), in which one goat breeder from Obrovac compared a goat to a "kanader" (a fire-fighting plane) and claimed that goats contributed to the prevention of forest fires. After several minutes my old friend and colleague Mr Tompak phoned in and sharply refuted the goat-breeder's words as total untruth, which I silently agreed with in my mind. A goat is not a "kantzder"; on the contrary, it is a demon for forestry and the environment.

The damage inflicted by goats in the area from Istria, Primorje, Velebit and Northern Dalmatia is incalculable.

Key words: grazing, browsing, compensation, fire-fighting plane ("kanader") and demon